

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Матковської О.А. «**Функціонально-прагматичний потенціал лексикону сучасної української політики**», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія». Київ, 2025.

Дисертація О.А. Матковської присвячена важливій проблемі сучасної лінгвоукраїністики – дослідженню динамічних процесів лексикону сучасної української політики в аспектах комунікативної прагматики, функціональної стилістики, лексикології, дискурсології. Актуальність дослідження не викликає сумнівів, оскільки в ньому розв'язано нагальні питання ідеографічної систематизації словника політики, детермінованого світовими тенденціями цифровізації, демократизації та внутрішньоукраїнськими екзистенційно-психологічними викликами повномасштабної російсько-української війни. В умовах боротьби за власну ідентичність такий напрям лінгвістичного аналізу закладає перспективи створення ідеологічно-ціннісного фонду вербалізованих засобів в умовах надважливих суспільно-політичних трансформацій.

З огляду на окреслену проблематику предметом дослідження стали лексико-семантичні та функціонально-прагматичні реалізації потенціалу українського політичного лексикону, виявами якого є зміни в межах суспільно-політичного словника, термінології, загальновживаних, стилістично конотованих одиниць та словотвірні інновації. Структурування лексичного матеріалу здійснено за ключовими семіохорами «Держава», «Армія», «Суспільство» на основі встановлення внутрішніх зв'язків та ієрархічних моделей у лексиконі сучасної української політики. Урахування контекстуального вживання таких засобів уможливило аналіз розширення або звуження їхньої семантики, а порівняння зі словниковими дефініціями – установлення нового, не зафіксованого в кодифікаційних джерелах спектру лексичних явищ. Поглибленню та розширенню наукових пошуків сприяло застосування сучасних

цифрових інструментів: квантитативного аналізу із застосуванням інструментів лінгвістичних корпусів (ГРАК, ParlaMint), механізмів Google Trends тощо.

Дослідження реалізовано на трьох етапах: систематизації лексики політики, який полягає у вияві системотвірних ознак семіохору (семантичного простору) як об'єднання різних за походженням слів і розчленованих номінацій; моделюванні взаємозв'язків динамічних явищ семіохору; з'ясуванні функціонально-прагматичного потенціалу ресурсів номінації. Переконаючою є джерельна база дисертації – тексти публіцистичного, офіційно-ділового, художнього та розмовного стилів в українських електронних періодичних виданнях, документах вищих органів влади, офіційних, державних сайтах тощо за період сім років – від 2019 до 2025 рр. Порівняльний аналіз забезпечило звернення до текстів із 2014 р., які відображають віхові події в сучасному політичному житті держави.

Науково обґрунтованим є вибір методів дисертації – від загальнонаукових (індукції, дедукції, аналізу, синтезу, порівняння, кількісного аналізу) до власне лінгвістичних (компонентного, контекстно-семантичного, порівняльного аналізів, лінгвістичного моделювання тощо). Усі вони уможливили детальне вивчення змін семантики ключових лексем мови політики в різних текстових умовах функціонування, виявлення нових контекстних значень та їх зіставлення зі словниковими дефініціями, що засвідчено в розділах дисертації.

Детально вивчаючи вітчизняний досвід лінгвістів у теоретичних працях з проблеми, авторка обирає термін *лексикон політики*, який тлумачить «як систему лексичних одиниць, що охоплює як власне політичний лексикон (терміни та суспільно-політичну лексику), так і загальновживану лексику, розмовні одиниці, терміни з інших галузей знань, а також okazіоналізми та неологізми для опису політичних реалій» (с. 25). До визначених одиниць застосовано алгоритм впорядкування та класифікування матеріалу, з'ясування структурних особливостей модельованого об'єкта, його текстових реалізацій.

Ураховуючи всі можливі критерії поділу суспільно-політичної лексики і термінології, дисертантка визначає власні пріоритети аналізу – визначення ядра

словника, яке є вербальним відображенням власне політичних функцій держави і має стабільне функціонування у мові політиків та текстів на політичні теми і периферію політичного дискурсу, яка є мінливою і залежною від політичної ситуації доби.

Теоретично доведено застосування терміна Н.Ф. Клименко «семіохор» для відображення складної системи взаємозв'язків між різними складниками мови політики, їх ієрархізації, що уможливорює врахування різних типів лексем, зокрема непохідних та похідних, запозичень та розчленованих номінацій, окреслення актуальних тенденцій оновлення суспільно-політичної лексики. Такий підхід дозволив дослідити семантико-синтаксичні зв'язки, семантико-стилістичні, контекстуально зумовлені функції мовних засобів, об'єднавши їх в темогнізда й словотвірні гнізда та композитоугруповання. Теоретичний розділ виглядає цілісним завдяки установленню гіперо-гіпонімічних синонімічних, антонімічних, прагматичних механізмів; виявленню активних процесів переструктуризації лексики.

Важливо, що авторка в дисертації репрезентує власну лексикографічну роботу, засади якої описано в теоретичному розділі, а практично зrealізовано в додатку до дисертації. Обраний формат словникової статті – пояснювальний, що допускає формулювання дефініції, враховуючи сучасне активне вживання мовної одиниці в тексті. Фіксація семантичних відтінків слова – це один із пріоритетів мовознавців, що розкриває семантикон і прагматикон політичних текстів нашого часу.

Висвітлені в дисертації теоретичні питання стали надійним підґрунтям для аналізу зібраного фактичного матеріалу, який об'єднано навколо трьох ключових понять – *держави, армії, суспільства*.

В основі семіохора «Держава» дві семіогрупи – «Влада», «Країна». Темогніздо «держави» реалізує синтагматичні відношення, які вказують на вектор її розвитку в умовах сьогодення: *національна держава; напівдемократична, напівросійська, напівзалежна; парламентарна, оновлена*. Натомість прикметник *державний*, як засвідчують опрацьовані корпуси,

найбільш активну сполучуваність виявляє у словосполученнях: *державний бюджет, державні адміністрації, державні служби, державна влада, державні закупівлі*.

Класифікацію семіопідгруп подано з урахування соціокультурних чинників доби, які мають визначальний вплив на творення текстів українського політикуму: «Держава в умовах війни»: (*єдина держава, наша держава, держава-жертва, держава-партнер, держава-союзник*), «Відмежування від агресора / російського впливу» (*дерусифікація мови, дерусифікація бібліотек, дерусифікація міст, дерадянізація армії, дерадянізація законодавства, деколонізація топонімії*); «Цифровізація та віртуалізація Держави» з основними поняттями *цифрова трансформація, цифровізація, оцифрування, діджиталізація* (варіанти: *диджиталізація, дигіталізація*). Темогніздо «Електронні сервіси» об'єднує низку нових номінацій, які не врегульовані з погляду літературної норми і вимагають мовознавчих рекомендацій, передусім їхній правопис: *е-освіта, е-бізнес, є-оселя/єОселя, е-підпис, е-лікарі, е-громадянство, е-резидентство, е-гроші Е-(є-) електронний*. Їх написання непослідовне і суперечливе (разом і через дефіс, з великої або малої літери, в лапках та без лапок).

Семіогрупа «Влада» охоплює семіопідгрупи «Образ Президента як складова образу держави», «Образ В. Зеленського – динаміка номінацій» тощо.

У роботі показано динаміку номінацій, що відображає еволюцію суспільного сприйняття президента: від іронічно-зневажливого (*комік-президент, верховний блазень*) до позитивно раціональнооцінного (*лідер у воєнний час, головнокомандувач, людина року*). Різноманітність структурних типів назв (від непохідних одиниць до складних okazіональних утворень) демонструє активність словотворчих процесів у мові політики.

Про семантико-стилістичні і комунікативно-прагматичні процеси свідчить оновлення в межах семіопідгрупи «Безпосередні суб'єкти політики». Вони помітні у зміні семантики термінів, вже зафіксованих у спеціальних словниках (*депутат, політичний бомонд, лобі, сірий кардинал*); суспільно-політичної лексики: (*народний обранець, нардеп, тушка*); стилістично маркованих одиниць

(кнопкодав, піаніст, нардеп-прогульник, нардеп-втікач, депутат-втікач, політична горила, політичний хамелеон, пороховот, опоблокер). Джерелами поповнення публіцистичного словника сьогодення є питомі та запозичені слова, стилістично конотований ресурс (розмовні і просторічні одиниці) тощо.

Зовнішні соціокультурні чинники визначальні у формуванні семіохора «Армія», у межах якого активізовано значну кількість новотворів, що з'явилися від початку російсько-української війни, зокрема похідних із позитивною конотацією на позначення українських воїнів (*кіборги, залужнівці, кіберкозаки, кіберпартизани*). До словника високої експресії належать назви реалій сучасної війни (*доброволець, добробат, тероборона*). З цими одиницями виразно контрастують номінації на позначення країни-агресора Росії: (*мордор, оркостан, раша, терраша; ворогів ваньки, орки, рашисти, русня, свинособаки, чмоні, чмобіки*). Зафіксовано чимало неосемантизмів – одиниць, які під час війни набули додаткового нового значення: *бавовна, консерва, мопед, нуль, приліт, пушкіністи, тривога* тощо. У семантичному просторі «Армія» ключовим є відтворення ідеологічних концепцій та їх мовна репрезентація.

Моделювання семантичного простору «Суспільство» уможливило аналіз соціодинамічного простору ключових слів епохи, що мають виразну експресивну оцінність. В основі семіохора «Суспільство» – номінації на позначення діяльності та взаємодії окремих людей, соціальних груп і спільнот, учасників суспільно-політичного життя держави, що функціонують у сучасному лексиконі політики. Показовими для них є зростання соціальної ролі індивіда, соціальних функцій, потреб у час війни тощо. Такі тенденції, безумовно, вплинули на семантику і прагматику лексики, передусім номінацій явищ війни та її учасників, очевидців; визначення ключових понять доби та формування навколо них словотвірних гнізд: (*волонтер, волонтерка, волонтеріат, волонтерство, е-волонтерство, волонтерити, волонтерський*); темогнізд (*громадський діяч, громадський активіст, громадська ініціатива, громадська організація, громадський сектор*). Семіохор «Суспільство» – один із найпоказовіших динамічних сегментів лексики з погляду продукування оцінних засобів. Для

поляризації національного простору на «своїх» (*бандерівець, українець*) та «чужих» (*ватник, колорад, сепар*) з утворенням відповідних пар антонімів. У дисертації показано, що ключові семіохори взаємодіють, а його складники можуть належати до різних семантичних просторів залежно від актуалізованого значення та контексту, що доводить єдність усіх трьох семантичних просторів як складників цілісного лексикону сучасної української політики.

Висновки відповідають завданням дисертації і акцентують на її найвагоміших результатах. Наочним і практично цінним є представлення результатів дослідження у двох додатках до роботи («Фрагмент словника сучасної української політики», «Індекс слів і словосполук»), які можуть стати джерелом для укладання нових лексикографічних праць.

Дисертація загалом складає позитивне враження щодо рівня наукової компетентності і дотримання чинних нормативних вимог, проте деякі твердження можна трактувати як неповні або суперечливі. Звертаємо увагу на основні з них:

1. Констатуючи неусталеність у написанні деяких слів (разом і через дефіс, з великої або малої літери, в лапках та без лапок), зокрема в темогнізді «Електронні сервіси»: *е-освіта, е-бізнес, е-оселя/єОселя, е-підпис, е-лікарі, е-громадянство, е-резидентство, е-гроші* *Е-(є-) електронний*, необхідно не лише зафіксувати це як явище, а й надати йому належну лінгвістичну оцінку та рекомендувати єдиний правильний нормативно обґрунтований варіант.
2. У дисертації є багато прикладів з електронних ЗМІ, проте не охоплено важливе і дуже показове в плані динаміки словника джерело поширення політичних текстів – так звані мультимедійні жанри (мережеві щоденники, подкасти тощо), які виявляють не лише загальні тенденції оновлення суспільно-політичних номінацій у мові, а й демонструють, завдяки гіпертекстуальності, діалогічності, експресивності процеси міжстильової взаємодії жанрів і стилів, засвідчуючи зміни функціональної і прагматичної природи значної частини

загальноновживаного і спеціального лексикону. Залучення таких джерел уможливило б ще один аспект дослідження – аналіз мови конкретних мовних особистостей українського політикуму.

3. Комунікативно-прагматичні засади мови політиків, якщо це не офіційні документи, реалізують функцію впливу на суспільну свідомість, притаманну публіцистичному стилю. Урахування його стильових механізмів, зокрема щодо творення публіцистичних слів і висловів на основі загальноновживаної лексики та її метафоричного вживання (напр., *політхамелеон*, *політична горила* – с. 111 – 116) дозволило б розширити їх семантико-функціональний та прагматично-оцінний аналіз.
4. Є деякі неточності термінологічного характеру у формулюваннях, напр. на с. 162 до загальноновживаної лексики зараховано емоційно-оцінні номінації та okazіоналізми (*зелебот*, *порохобот*, *зрадофіл*, *колорад*), що суперечить природі терміна «загальноновживана лексика», зокрема принципу стилістичної нейтральності.

Зауваження і побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації. Рецензоване дослідження О.А. Матковської належно апробовано у відомих збірниках наукових праць і на різноманітних наукових заходах. Публікації виконані на належному рівні, в основі яких достатня для виконання поставлених завдань кількість емпіричного матеріалу. Авторка дисертації опублікувала три статті у фахових виданнях України, одну – за кордоном, одну – апробаційного характеру, які відповідають вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінетів Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Основні положення дисертації представлено в доповідях на шістьох всеукраїнських і міжнародних наукових заходах.

Підсумовуючи, наголосимо на розв'язанні в роботі важливих проблем лексикології, лінгвопрагматики, функціональної стилістики: комплексному аналізу функціонально-прагматичного потенціалу одиниць лексикону сучасної

української політики, динамічному моделюванні семіохорів як визначальних складників лексикону сучасної української політики за період 2019–2025 рр. Положення та узагальнення праці можуть бути використані для створення об'єктивного й цілісного синхронного і діяхронного аналізу значної частини суспільно-політичної лексики, термінології, стилістично конотованих одиниць, укладанні словників тощо.

Отже, дисертація О.А. Матковської «Функціонально-прагматичний потенціал лексикону сучасної української політики» – це завершена самостійна кваліфікаційна наукова праця. Про її вдало випрацюваний методологічний рівень свідчить наукова новизна, безсумнівна актуальність, належний рівень реалізації завдань, незаперечна теоретична і практична цінність. Констатуємо, що робота відповідає вимогам усіх чинних нормативних документів, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія».

Рецензент:

доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу
стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН України

Т.А. Коць